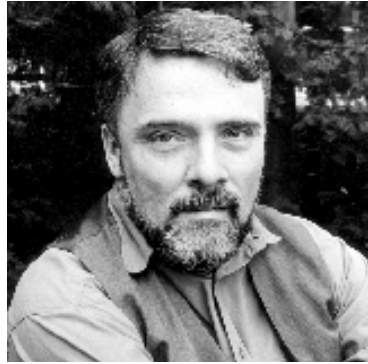

Dalos György

Széljegyzetek egy Nobel-díj körül

E pillanatban szinte még teljesen áttekinthetetlen azoknak a német újságcikkeknek, televíziós és rádiós műsoroknak a folyama, amelyek Kertész Imre Nobel-díjával foglalkoznak. Egyvalami azonban már most megállapítható: Borisz Paszternak (1958) és Heinrich Böll (1974) kitüntetésé óta a Svéd Akadémia egyik döntését sem fogadta hasonlóan látványos közmegegyezés. Mindkét említett kitüntetés fogadtatását az jellemezte, hogy a német közönség valamiféle irodalmi igazságtételt, vagyis nem pusztán esztétikai értékelést látott a stockholmi bejelentésben, amely időben többnyire egybeesik a Frankfurti Könyvvásár hetével. Közéletileg hasonló visszhangra talált Szolzsenyicin (1970) Nobel-díja, igaz, ez már politikailag megosztotta a nyilvánosságot, hiszen *A Gulág szigetcsoport* súlyos tényeit a baloldal egy része nehezen tudta megemészteni. Egyébként a német irodalmi kritika olykor megkérdőjelezte a döntések esztétikai helyességét (Dario Fo, 1998), máskor semlegesen reagált (Saint-John Perse, 1960), de nem bírálta cseh (Jaroslav Seifert, 1984) vagy lengyel (Czeslaw Milosz, 1980) szerzők méltatását. Ennek a megkülönböztetett tapintatnak pedig – képmutatás volna tagadni – történelmi okai vannak.

A Svéd Akadémia természetesen apolitikus intézmény, diszkréciója a szabadkőműves páholyokéval vetekedik, ám e hasonlat kevésbé igá-

zolja az összeesküvés-elméleteket. A dinamit feltalálójának rossz lelkiismeretéből (és profitjából) támadt díjat ugyanúgy megkapták későbbi náci kollaboránsok (Knut Hamsun), mint meggyőződéses kommunisták (Pablo Neruda). Az esztétikai tévedések és főleg kihagyások úgyszólván az első döntésektől kezdve mintegy be voltak programozva. Lev Tolsztoj, Anton Csehov, García Lorca, Paul Celan, Anna Seghers, Robert Musil, Bertolt Brecht – sorolhatnánk, ki mindenkit került el a díj, vagy hogy a magyarokat is fölemléssük: József Attila, Illyés Gyula, Németh László, Ottlik Géza, Mészöly Miklós. A „keletiek” viszonylagos hátránya abban gyökerezik, hogy a Nobel-díjban a *nyugati* világ saját értékeit próbálja esztétikai ítéletbe csomagolni.

Azt mondtam, a Svéd Akadémia apolitikus, ámde tény, hogy ebben a mezőnyben nehéz annak maradni. *A Csendes Don* klasszikus mű, de Solohov fél évvel stockholmi beszéde (1965) után egy pártkongresszuson gyakorlatilag az ellenzéki Danyiel és Szinyavszkij kivégzését követeli, ami nehezen fér össze a regény zseniális pártatlanságával. És Hamsun sem volt rokonszenvesebb a Quisling-kormány propagandistájaként. Vagyis a Titkos Zsűri néhány esetben megbánhatta döntését. Két szempontjuk átviláglik a titkon: kerülni igyekeznek a kínos helyzeteket (pl. amikor Jean-Paul Sartre 1974-ben

visszautasította a kitüntetést) és valamelyest a *political correctness*nek is meg kell felelniök (főleg a nemek, műfajok, kontinensek és stílusirányzatok aránya tekintetében). A „szűkebb” jelöltek átlagéletkora már-már a pápaválasztás elvét követi: „Nem éred meg Péter esztendeit.”

Hogy kerül a képbe Kertész és mi köze hozzá a németeknek? Természetesen van köze. 1990-ben az NDK-beli Ruetten & Loeningnél megjelent *Sorstalanság* (Mensch ohne Schicksal) egy példánya eljutott a nyugat-berlini Rowohlt kiadóhoz. Maga az NDK akkor már csak mesterseges lélegeztetés révén létezett, s a Jörg Buschmann fordította könyvet olvasók híján kivonták a forgalomból. A Rowohlt lektorainak (főleg Ingrid Krügernek és Katharina Raabénak) tetszett a regény, amelyet mellesleg elsőnek Eva Haldimann minősített „nagy dobásnak” a *Neue Zürcher Zeitung*-ban (1977). Mégis, mintha bizonyítékot vártak volna, hogy ez a furcsa könyv nem a véletlen műve. Ezért sebtiben lefordították a *Kaddišt*. Az átültetés, Kristin Schwamm és Buda György munkája – fontos körülmény! – bizalomkeltőnek bizonyult. A siker eleinte mégis elég szerény volt – az 1991-es Frankfurti Vásáron Kertészt huszonöt főnyi közönségnek mutattam be a Palais Jalta kultúrházban, miközben a szomszédos Litaraturhausban plafonig ért a publikum – egy hatvannyolcas, mellesleg nem ellenszenves kolléga regénye érdekelte őket. A Rowohlt mégis hitt a sikerben és Christina Viraggal újrarendelt a *Sorstalanságot* (Roman eines Schicksallosen). Aztán jön a *Spiegel*-interjú (1996), és innen egyenesen vezetett az út a német kritikai és közönségsikerhez, majd a nemzetközi hírnévhez. Végül 1997-ben a kiadó felterjesztette a könyvet a Svéd Akadémia zsűrijéhez. Az öt év várakozási idő nem ritkaság: Borisz Paszternakot először 1946-ban javasolta Maurice Bowra, oxfordi szlavista, 1950-ben lekerült a listáról, 1954-ben (Hemingway, Solohov és Camus riválisaként visszakerült, mígnem 1958-ban az akkor már világsikerű *Zsivágó doktorral* (jóllehet az indoklás mindig az egész életműnek szól) sikeres jelölt lett. Más kérdés, hogy a szovjet hatóságok fenyegetésére kénytelen volt visszautasítani az eredetileg elfogadott kitüntetést, s azt fia vette át 1988-ban.

Kertész számára Németország jó ugródeszkanak bizonyult a világsikerhez. A holokauszt igen nagy irodalmán belül a *Sorstalanság* azon kevés számú műhöz tartozik, amely nem kíván vádirat lenni. A gyermek főhős, Köves Gyuri számára a láger – életforma. Elfogulatlan, figyelő pillantása, miközben mintegy belenő a felnőtt világ rettenetébe, nem a bűnöst, hanem az áldozatot helyezi a cselekmény középpontjába. Vagyis amit a német olvasónak Kertésztől (irodalmilag hitelesítetten) el kell fogadnia, az nem egyéb, mint amit Hannah Arendt az 1961-es Eichmann-per kapcsán a „gonosz banalitásának” nevezett.

Miért fogadják el? Mert megértették, hogy nemcsak az áldozatok, hanem a tettesek utódai is akkor élnek erkölcsileg túl, ha legalább elhiszik, amit elkövettek. Ha nem hiszik el, a világ vágja szemükbe, és akkor hiába tesznek úgy, mint nálunk némely apokaliptikusként tetszelgő lovasok, mintha nem lennének, Sharontól és Arafattól függetlenül, ahogy ők kifejezik, „zsigeri” zsidógyűlölők. Végére is a holokauszt nemcsak a zsidóság, hanem a németiség sorstragédiája is volt.

Megjegyzendő, hogy a német „Vergangenheitsbewältigung” (közelítőleg a múlt feldolgozása) göröngyös utat tett meg 1945 óta. Lassította az ország megosztottsága, a németiség Kelet-Európából történt elüldözése és a náci korszak nemzedékének milliós nagyságrendű jelenléte mindkét német államban. Viszont kedvezően hatott rá a „gazdasági csoda”, amelyből az NDK is jócskán profitált, a nyugatnémet diákmozgalmakban felszínre törő nemzedéki konfliktus, a De Gaulle és Adenauer által 1963-ban megpecsételt francia–német megbékélés és az ország nyugati felének európai integrációja.

Az irodalmi feldolgozás fordulata – néhány tiszteletre méltó kivételtől eltekintve – a hatvanas évek közepéig váratott magára. Böll, Grass, Walser, Enzensberger és mások fokozatosan rádöbbenek, hogy a „német kérdés” nemcsak földrajzi, hanem történelmi szakadást is jelent: az a tizenkét esztendő kettéválasztotta a német históriát, árnyékot vetve az 1933 előtti történetekre is. Új színben jelent meg a korábbi századok német nacionalizmusa (amely pedig alig különbözött a magukra találó nemzetek szokásos túlzásaitól), hirtelen úgy látszott, mintha a németországi antiszemitizmus mindig is erő-

sebb, agresszívabb lett volna más országokénál, noha tudjuk, hogy a bismarcki birodalomban a zsidógyűlölet politikai képviselője az Istóczykéle antiszemita párt szintje alatt maradt.

Egyvalami azonban egyedülálló módon megkülönböztette a német bűnbánatot minden addigittől: így a japán bocsánatkérésektől az általuk megszállt ázsiai államokban elkövetett tömeggyilkosságokért vagy a hollandok Indonéziához fűződő speciális viszonyától. A háború utáni Németországban gyakorlatilag nem volt partner a pszichodramához. A Philo-lexikon (A zsidó ismeretek kézikönyve) 1937-es kiadása 385 000 zsidóról tud, a háború után azonban a négy német megszállási övezetben az ott maradtak vagy visszajöttek száma együttesen sem érte el a húszezret. Elvileg Izrael Állam és a diaszpóra lehetett volna a párbeszéd alanya, ám az anyagi jóvátételen kívül az adenaueri Németország nem sokat tudott nyújtani. A hidegháború miatt pedig a kelet-európai zsidóság legmegtaposottabb rétegei (orosz, ukrán, balti, lengyel és más áldozatok) úgyszólván a legutolsó évekig megközelíthetetlenek maradtak a Szövetségi Köztársaság számára. Ez a helyzet 1990 óta annyiban változott, hogy a volt Szovjetunióból kivándorolt zsidóság egy része Németországban kapott tartózkodási engedélyt, és ez a zsidó vallás és kultúra tekintetében szinte teljesen felkészületlen réteg alkotja az új zsidó hitközségek tagságát – nem kevés feszültséget okozva.

Jóllehet nemcsak a holokauszt egyedülálló jelenség (noha ez a tétel éppenséggel a mintául szolgáló örményországi török népirtásra is elmondható), hanem a német bűnbánat is, a két fél viszonya neurotikus volt és marad. Brandt térdhajtása a náciizmus áldozatainak emlékműve előtt (1970) elindított egy morálisan feltétlenül üdvözlendő, de gyorsan ritualizálódó folyamatot, amelyben viszonylag kevés tér nyílt a történeti vizsgálódásra. A hivatalos és tananyagká vált megbánás felszíne alatt mindig is jelen volt a német nyilvánosság berzenkedése saját katasztrófájuk tabusítása miatt, valamint fel-felbukkantak a békebeli klisék és előítéletek is – olykor egyenesen filozemita mezben, lásd Ephraim Kishon elsőprő népszerűségét.

A nyolcvanas évek közepén kirobbant botrányok, a Fassbinder darabja elleni tiltakozás, Philipp Jenninger parlamenti elnök lemondatása egy retorikai hangsúlytvesztés miatt, komolyabb szinten pedig a történészvita (az „Auschwitz kontra Gulág” képlet felállítás, a mindenkori izraeli politikával szembeni baloldali bírálat sajátos alrétegei) mutatták, hogy a megbékélésnek mindkét oldalról megvannak a maga természetes határai. A kilencvenes években az otromba jobboldal („National-Zeitung”) és a színvonalasabb („Junge Freiheit”), nagyjából a kelet-európai rendszerváltással párhuzamosan tabudöntögetésben eljutott az alkotmány megsabta határokig.

Helytelen volna elhallgatni, hogy a németországi zsidóság szellemi vezetői maguk is meghasonlottak. Nincs konszenzus abban a kérdésben, hogy mi védendő és milyen kritikát kell elviselni. Erre legjobb példa Martin Walser különböző közéleti megnyilvánulásainak fogadtatása. Az 1998-as frankfurti beszédében az író az ellen tiltakozott, hogy a németországi zsidó szervezetek Auschwitzot afféle erkölcsi bunkóként használják a németekkel szemben, és úgy vélte, ideje napirendre térni a történetek felett. Az első állításban van némi igazság, ha nem is éppen a Német Könyvkereskedelem Békedíjának átvételekor kimondandó. A német zsidóság identitásában valóban túl nagy, szinte definiáló szerephez jut az eredetileg jogos vád újabb és nemzedékekre való kiterjesztése és az izraeli államreazon védelmében történő hangoztatása. Abban a követelésben azonban, miszerint lassan történelemmé kellene változtatni a múltat, Walsernak nincs igaza, egyszerűen azért, mert a múlt – külön zsidó figyelmeztetés nélkül is – elválaszthatatlan része a német jelennek és a közbeszédnek. Nyilvánvaló, hogy ebben a kérdésben másként ítélnének a németországi zsidóság olyan mértékadó képviselői, mint Henryk Broder közíró vagy Michael Wolfsohn történész.

Martin Walser nevéhez fűződik a 2002-es esztendő egyik legjellegzetesebb álvitája. Az író *Egy kritikus halála* című kulcsregényében Marcel Reich-Ranickit, a lengyel–zsidó származású irodalmi tekintélyt próbálja „megölni”. A média révén holt és eleven írók példányszámát befolyásoló roppant műveltségű és tekintélyű kriti-

kus a regényben „Ehrl-König” néven szerepel és francia–zsidó származásuként lép fel. Kiejtését és gesztusait leírva azonban kétségkívül bizonyos zsidó klisék is fel-feltűnedeznek a műben. Emiatt a német közvélemény egy része Walser regényét, mintegy a frankfurti beszéd folytatásaként, antiszemita regényként támadja, míg Walser és védelmezői – óvatos megfogalmazásban – összehangolt támadásról beszélnek.

Miért gondolom, hogy ez a vita hamis? Egyrészt, mert szerintem nem az 1998-as beszéd irodalmi változatát regényesítette itt az eredetileg harcos antifasiszta, sőt kommunista Walser, hanem éppen fordítva: már azt a beszédet is tudva-tudatlanul az őt fumigáló irodalmi tekintély elleni provokációnak szánta. Ezen a tekintélyen egyébként van mit bírálni: Reich-Ranicki irodalmi ítéletei és kánonja (az a hús, szerinte legfontosabb német könyv, amelyet most bőrrönddel együtt 150 euróért lehet kapni, ám Kleist *Michael Kohlhaasa* nincs közöttük) rég megérett az alaposabb elemzésre. Aki azonban e kulcsregényt kizárólag a német irodalom belügyeibe való „idegen” beavatkozás szemszögéből olvassa, sem Walsernek, sem pedig a németországi zsidóságnak nem tesz igazán jó szol-

gálatot. Az *Egy kritikus halála* regényként nem sikerült annyira, hogy érdemes lenne eltűnődni az „üzenetén”. A benne foglalt támdások nem annyira az áldozatok utódai iránti lojalitás, mint inkább a közönséges jó ízlés határait súrolják – belülről.

Marad a kérdés, hogy mi lesz a német–zsidó viszonytal a XXI. században? Úgy gondolom, hogy egyfelől minden külön igyekezet nélkül is benne marad a két nép tudatának legmélyebb rétegeiben, másfelől pedig – a világot elárasztó terror és háborús veszedelem hatására – újra meg újra napi politikai gyúanyagként is jelentkezni fog. A mellékkörülmények is maradnak: a német megosztottság még legalább ennek a nemzedéknek alapélménye, a zsidókénak pedig szinte vele született hendikepje.

Ezért is van valami vigasztaló abban, hogy egy magyar zsidó irodalmi Nobel-díja, ha csak egy történelmi pillanatra is, de megszakítja a diskurzust, nyugalmat, jó érzést, értéktudatot ösztönöz – Magyarországnak sem kívánhatunk többet és jobbat.

Goldstein Imre *az évek*

*mint a családban örökölt
használt ruhák
az évek nálam állnak meg*

*le nem vetem ki nem növöm
őket soha
ébredve borodom mindegyiket*

*de mi hasznuk lesz mikor saját
visszhangjaimtól
süketnémán alagutam*

*végére érek
és senki
nem vár*